

lőséggel foglalkozó fejezetében addig a következtetésig jut el, hogy "ha valamely társadalom az egyenlőséget – az eredményegyenlőség értelmében – a szabadság elé helyezi, akkor végül sem egyenlőséghez, sem szabadsághoz nem fog jutni".

Mindezt akkor állítja, amikor az eredményegyenlőség "csaknem vallási hitcikkellé vált az értelmiségiek körében, kiemelkedő helyet kap a politikusok beszédeiben és a becikkelyezett törvények bevezetéseiben".

Mit is ért Friedman "eredményegyenlőségen"? Olyasmit fejez ki az ő értelmezésében ez a fogalom, hogy a társadalmi javakból való részesedést nem az egyéni teljesítmény dönti el, hanem valamiféle méltányosság, ami a társadalmi igazságosság mércéjén alapul. Két alapvető problémája is van ezzel a "méltányos részesedéssel". Az egyik, hogy amennyiben ez eltér az egyenlő részesedéstől, ki vagy kik legyenek azok, akik hivatottak és képesek azt eldönteni, mekkora vagy mekkorák legyenek az eltérések. S ha van erre hivatott személy, vagy csoport, akkor annak megfelelő hatalmat kell kapnia ahhoz, hogy döntését a társadalom egészére rákényszeríthesse, a mesterséges jövedelem-újraelosztást elvégezze. S ennél a pontnál már messze kerül a demokrácia, ez a diktatúra terrénuma.

Mennyiben hasznosíthatók a vizsgálati eredményekkel alátámasztott, feltételül liberális gondolatok az átalakulás pezsgését, de főként zavarait érzékelő mai Magyarországon, ahol a Friedman által oly mértékben elítélt állami diktatúra "áldásait" a maga valóságában és több évtizeden keresztül átéljük? Anélkül, hogy a kifejtés részleteiben elmerülnék, néhány szempontra szeretném felhívni a figyelmet.

Ma Magyarországon sokan vannak, akik nem tudnak elszakadni az egyenlőséget hirdető és erre bizonyos mértékig eredményesen törekvő társadalompolitikától. A jóhiszemű világmegváltókról nem beszélve, arról van itt szó – amire Friedman is utal –, hogy az egalitáriánus politika elkényelmesedéshez vezet: a mindenki számára garantált, bármily alacsony szintű létbiztonság a küzdőképességet törli meg. Ehhez kapcsolódik egy szintén általános irigység-jelenség, amelyben az emberek elfogadják kedvezőtlen állapotukat, amennyiben a többiek is hasonló helyzetben vannak.

A spontán piaci folyamatok túlzott térnyerése általában véve sem kedvez minden termelési-szolgáltatási terület fejlődésének. Ahol az adott ellátási körnél szélesebb a hasznosítás azonos esélyeihez fűződő érdek (oktatás), vagy ahol az abszolút pia-

cosodás ellentmond a társadalmi igazságosságra való humánus törekvésnek (pl. egészségügy), ott bizonyos fokig fenn kell tartani az állami irányítást. Nálunk az átmeneti időszakban különösen fontos ez.

A friedmani szabad rendszerben is helye van a központi utasítási elemeknek, nem hatékony a piac, ha kizárólag az önkéntes együttműködés elvén működik. Ezért gazdasági rendszerünk kialakítása során a "keverék" helyes arányát kellene jól megéreznünk. Emellett nagy fontossággal bír a kormányzati szakszerűség javítása, a világszerte elítélt irányítási módszerek megjavítása.

A szabadpiaci gazdálkodás térnyerését javasoló friedmani eszmerendszerből meglehetősen hiányzik az emberiség fennmaradásához nélkülözhetetlenek tűnő környezetvédelem keretrendszerének vázolója. Az ipari társadalom, az árúbirodalom, a túlfogyasztás a piaci viszonyok következménye, s végső soron a földi élet pusztulásához vezet. E tekintetben érdemes lenne az erősebb szabályozás lehetőségeit és hatékony módszereit keresni.

KI VÁLASSZON?

Az alábbiakban kivonatossan ismertetett két vitacikk nem egyszerű olvasmány. Nem annyira szakmai jellege miatt, hanem mert közönségesen elterjedt, közkezdvelt érvelésekről, elképzelésekről derül ki, hogy egyértelműen tévesek. Megfontolandó, hogy amikor széles körben beszélgetünk, vélekedünk arról, hogy mit hozhat a piac az iskola-rendszer fogyasztóinak, nem kell-e azon igyekezni, hogy pontosabban használjunk fogalmakat, vagy legalábbis próbáljuk meg azt tisztázni, hogy minek mi az ára, ezt az árat ki fizeti meg, és hogy kapható-e valami ingyen.

Az oktatási választás gazdaságtanáról

Hogy választani lehet, piacgazdaságnak és demokratikus társadalomnak egyaránt alapkövetelménye. A választási lehetőségek hiánya a központilag irányított és tekintélyelvű rendszerek sajátja. A választás lehetősége tekinthető önmagában való jónak, az emberi szabadság központi indikátorának. A választék bővítése, legalábbis elméletben, egy jobb társadalom irányába tett lépésnek tekinthető.

Az oktatási választás kérdésének bonyolultságát illusztrálandó fontos megjegyezni, hogy az oktatás

területén van egy erőteljes választásellenes mozgalom is. Egyesek szerint az Amerikai Egyesült Államokban a társadalmi kompetencia és kulturális kohézió szükségessé teszi, hogy a formalizált tapasztalatok viszonylag rögzített tárházával a társadalom minden tagja rendelkezzen. Így ha sokfélélt lehet tanulni, ha sok tantárgy választható, akkor ez az egységes tudás kerül veszélybe.

Az Amerikai Egyesült Államokban három érv szól az oktatási választási lehetőségek mellett. 1. A családoknak meg kell kapniuk azt a jogot, hogy megválasszathassák, milyen típusú oktatást akarnak gyerekeiknek. A családok között filozófiai és vallási értékrendi különbségek vannak, és ha a szülőknek megvan a joguk arra, hogy saját hagyományaik és értékrendjük szerint neveljék fel gyermekeiket, meg kell legyen a joguk arra is, hogy olyan iskolát válasszanak, ami ezt erősíti. Az iskolarendszernek tükröznie kell a családok meggyőződésbeli különbségeit. 2. A szülők válasszathassák meg azt az iskolát, amely gyermekük speciális, egyéni oktatási szükségleteinek a legjobban megfelel. A szülők ebben az esetben megfelelő nagyságú iskolát, megfelelő pedagógiai megközelítést, tanmenetet, szervezeti formát és pedagógust válasszhatnak. 3. A választási lehetőségek bővülése miatt megindul a verseny a tanulókért és az iskolák hatékonysága javul, nő a tanulók teljesítménye. A hagyományos iskolai gyakorlatból egy csoport nem profitál, rajtuk, főleg a kisebbségi, bevándorló, nem angol nyelvű és a gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportokból kikerülő gyerekeken segíthet a választási lehetőségek bővülése.

Az oktatás magán és társadalmi célja

Ezek a korlátlan oktatási választék mellett szóló érvek feltételezik, hogy az oktatás társadalmi célja akkor valósul meg, amikor a családok saját ízlésük és ítéleteik alapján választanak oktatási lehetőséget. Azaz, ha minden család a számára legelőnyösebb lehetőséget választja és az oktatási rendszer hosszú távon ezeket a választásokat tükrözi, és eliminálja azokat az intézményeket, amelyek kereslete nem adekvát, az iskolázás társadalmi céljait eléri.

Széles körben elismert azonban, hogy a demokratikus és kapitalista társadalmaknak erőteljesen kell támaszkodniuk iskoláikra, hogy megőrizzék és támogassák alapvető politikai, társadalmi és gazdasági intézményeiket. Tehát a magán szükségletek kielégítésén túl az iskolák közös érték-készlettel és tudással kell, hogy ellássák a tanulókat, akik ezáltal demokratikusan működő ál-

lampolgárokká válnak, és hozzá kell járulniuk a különböző etnikumú és társadalmi osztályú személyek társadalmi, gazdasági és politikai esélyegyenlőségéhez, az országos és regionális gazdasági növekedéshez és a teljes foglalkoztatáshoz. Az iskolának meg kell alapoznia a kulturális és tudományos haladást, és a nemzet megőrzésére hivatott és képes embereket kell kibocsátania. Tehát a tanulókat közös oktatási tapasztalattal kell ellátni, ezt nem veszélyeztetheti az egyéni vagy családi választás szeszélye.

Meghatározható a társadalmi haszon, azaz a közös elvárások listája. A probléma gyökere ott van, hogy az oktatás két versengő jog kereszteződésében fekszik: a szülő joga megválasszani azokat a tapasztalatokat, hatásokat és értékeket, amelyeknek a gyereket az iskolában kiteszik és a demokratikus társadalom joga arra használni az oktatási rendszert, hogy leglényesebb politikai, gazdasági és társadalmi intézményeit általa reprodukálja. A kihívás az, hogy a közös tudás megalapozásához szükséges közös oktatási tapasztalat és a meglévő gazdasági, politikai és társadalmi rendet megőrző értékek fenntartása mellett hogyan lehet mégis néminemű választási lehetőséget hagyni.

A mai amerikai állami iskolarendszer legutóbbi uniformizáltabbá, egalitáriánusabbá és világibbá válása a benne addig tükröződő "magán" érdekek rovására történt, különösen a legmagasabb jövedelműek, legmagasabb társadalmi státusúak és politikai helyzetűek szenvedték ezt meg, illetve azok, akik erős politikai és vallási nézeteik visszhangozását várták és kapták meg eddig az iskoláktól. Ezek a csoportok harcolnak ma leginkább a nagyobb választékért, a több választási lehetőséget, együtt azokkal, akik úgy vélik, hogy a választási lehetőségek kibővítése a verseny tonikumára általánosan javítaná az iskolázás minőségét.

A kérdés az, hogy hogyan lehet feloldani a társadalom demokratikus intézményeinek megerősítését célzó általános iskola iránti igény és a szűkebb helyi vagy magán célok elérését célzó egyéni vagy családi választások igénye közötti feszültséget. Ennek két megközelítése van: a piaci és a közösségi választási rendszer.

A piaci rendszerben létre lehet hozni az állam által alkotott kritériumoknak megfelelő iskolákat, ezek majd versenyeznek a diákokért. Ennek egyik kidolgozott példája a *voucher* szisztéma: a szülők minden iskolaköteles gyerek után oktatási *uvalványt* kapnak, amelyet a rendszerben való részvétel minimális követelményeinek megfelelő bármely iskolában felhasználhatnak gyermekük tanítására.

A piaci rendszer alternatívája az, ha a közösségi választásnak tágabb tere nyílik azért, hogy több állami iskolázási alternatíva létesül. Ez jelenthet különböző programokat, tanmeneteket az iskolákon belül, vagy azt, hogy több állami iskola épül, és ezek között lehet választani.

Voucher rendszer

A voucher rendszer esetében az állam szerepe a következő: finanszíroznia kell a minden iskoláskorú gyerekeknek járó vouchert, fel kell állítania a kritériumokat, amelyek alapján egy iskola jogosult vouchereket elfogadni, biztosítania kell a piaci működés hatékonyságát azzal, hogy az iskolákra vonatkozó információs rendszert hoz létre a szülők számára, a szülők és az iskolák közötti konfliktusok megoldását elősegíti, biztosítja, hogy minden egyes gyerekek legyen helye valamelyik iskolában.

A voucher rendszer működése nagyrészt attól függ, hogy a fentieket hogyan értelmezik illetve gyakorolják. Világos, hogy egy olyan rendszer, ahol a szegények plusz vouchereket kapnak, a gazdagabb szülők pedig nem fizethetnek rá a voucherekre, és nagymértékű információs, szállítási szolgáltatás és felvételi szabályozás van betervezve, a szegényeknek kedvez; míg az, ahol a szülő a voucherre még ráfizethet, gyenge az információs rendszer, nincs szállítási szolgáltatás, és a felvételeket nem szabályozza külső előírás, a gazdagoknak kedvez.

A közösségi választási rendszerek

A közösségi választási rendszerek közös vonása, hogy az iskolákat mindig az állam finanszírozza, vagy közvedenül vagy szerződéses formában egy nonprofit vagy profit orientált szponzorral, és van egy olyan közös gyakorlati és ismeretbeli törzsanyag, amely az oktatás társadalmi céljait hivatott elősegíteni. Eszerint az elképzelés szerint minden gyerekek meg kell szereznie egy közös oktatási tapasztalatot, el kell sajátítania egy törzsanyagot, de választás kérdése, hogy ezt hogyan szerzi meg és sajátítja el, és hogy ezen felül még mit tanul.

A választási lehetőségek tehát egy közös oktatási rendszer keretein belül adóttak, de a különböző megvalósulási formáknak (amint a voucher rendszer esetében) igen különböző eredményei lehetnek. A két rendszert az alábbiak szerint hasonlítjuk össze: a társadalmi illetve magán célok elérése mennyire biztosítható, és milyen az oktatási célokat szolgáló források társadalmi hasznosulásának hatékonysága.

A két alapvető társadalmi cél a demokratikus társadalom működéséhez elengedhetlenül szükséges érték-, ismeret- és tapasztalatanyag átadása, illetve az etnikumok, nemek és társadalmi csoportok oktatási esélyegyenlőségének megközelítése.

Az első esetben a közösségi választási megközelítés jobbnak látszik a piacnál, annak ellenére, hogy a legszélsőségesebb voucher hívők is úgy gondolják: egy minden iskolában elsajátítandó minimális törzsanyagra, törzsismeretre mindenképpen szükség van, ez azonban költséges ellenőrzési és szabályozási mechanizmusokat igényelne.

A második cél két, az oktatási rendszerrel szemben támasztott követelményben fogalmazható meg: a mindenki számára hozzáférhető oktatási források esetében részesítsék előnyben a rászorulókat (a tanulási nehézségekkel küzdőket, a szellemi vagy fizikai fogyatékosokat, illetve azokat, akiknek otthoni és szűkebb közösségi forrásaik szűkösebbek), illetve a különböző társadalmi rétegekből származó családoknak legalább egyenlő lehetőségük legyen a választás jogát gyakorolni.

Az első kritériumnak mindkét rendszerben meg lehet felelni. Piaci körülmények között a rászorulóknak nyújtott többlet-voucherek illetve a gazdagok ráfizetési lehetőségeinek korlátozása szolgálná ezt a célt. A közösségi választási rendszerben pedig egyszerűen külön programokat lehet kialakítani.

A második kritérium már problematikusabb: az alacsonyabb iskolai végzettséggel, alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők, az etnikai kisebbségek tagjai kevésbé férnek hozzá az információkhoz, és kevésbé képesek ezeket az oktatással kapcsolatos döntéseiknél felhasználni. Az empirikus kutatások azt mutatják, hogy a választásos oktatási rendszerek, működjenek akár piaci, akár közösségi választási formában, mindenképpen az előnyösebb helyzetű családoknak kedveznek. Ehhez még hozzájárul, hogy el is kell vinni a gyereket a kiválasztott iskolába. Így az a rendszer, amely nem nyújt jelentős támogatást az utaztatási költségekhez, megint csak a gazdagoknak kedvez.

Magán célok érvényesülése az oktatásban

Abban a vonatkozásban, hogy az adott választási rendszerben mennyire elégtételtől ki az egyes családok filozófiai, teljesítménybeli, vallási és politikai igényei, a piaci választási rendszer mechanizmusai egyértelműen sikeresebbek, mert nagyobb rugalmasságot, szélesebb választéket kínálnak.

A társadalmi hatékonyság szempontjából – azaz, hogy az adott megközelítés milyen mértékben

képes adott anyagi eszközöket oktatási eredményben realizálni, melyik előnyösebb anyagilag – két szinten tehető meg az összehasonlítás: mikro és makro szinten. Mikro, azaz iskolai szinten hasonló diákok és hasonló szolgáltatások esetében az oktatás adott szintjén nem tapasztalható hatékonysági különbség aszerint, hogy piaci vagy közösségi választási rendszerrel van-e szó. Némi, bár vitatott különbség van azonban a magániskolák javára a hasonló diákok teljesítményének összehasonlításában. Ez a különbség azonban minimális. Makro szinten az a probléma, hogy a piaci választási rendszerben megjelenő nagyfokú sokféleség nehezen áttekinthető, ez a feladat az állami szintű oktatásellenőrzési tevékenységnek olyan mértékű kiterjesztését igényelné, ami messze meghaladná a közösségi választási rendszerben szereplő apparátust, és így annál sokkal költségesebb is volna.

A piaci választási rendszer tehát mikro szinten valamivel hatékonyabbnak ígérkezik a közösségi választási rendszerrel, makro szinten azonban a centralizált adminisztráció igen magas költsége ezt ellentételezi. A hatékonyság kérdése tehát nem eldönthető.

(H. M. Levin: *The Economics of Educational Choice*)

Állami iskolák és plusz terhek

Piaci ellátás

A szabadpiaci rendszer megszokott stílizált modelljében a dolgokat és az eseményeket *Adam Smith* "láthatatlan keze" mozgatja, élénk a verseny, az elégedetlen vevő bármikor a rendelkezésre álló újabb eladóhoz fordulhat, minden tranzakció hatékony, a magánérdek automatikusan a társadalmi érdeket szolgálja.

Az iskolázás esetében e szerint a szülő fedezi az oktatási költségek nagy részét, nincs állami támogatás, vannak azonban bizonyos, a szülők számára igénybe vehető magáneszközök, például rokoni kölcsönök, és vannak bankkölcsönök, illetve jöhet a támogatás karitatív vagy egyházi szervezetektől. De mivel az állam ebben az esetben nem avatkozik bele az oktatásba, következképpen erre a célra nem is kell adót szedni, ezért magasabb a családok rendelkezésére álló jövedelme.

Állami ellátás

A Levin által leírt rendszerekben az egyén választ. Állami ellátás esetén a választó-szavazó-adófizető. Mivel mindkét esetben az egyén választ, az ered-

mény sem lehet annyira eltérő. Az állami ellátási rendszer szükségességét nem igazolhatja az az állítás, hogy sok szülő nem képes bölcs oktatási döntést hozni, mert ugyanezek a szülők azok, akik állampolgári-szavazói minőségükben ezt az egész demokratikus rendszert létrehozták. Ha rossz választásokat hoznak szülői mivoltukban, magán szinten, ugyanezeknek a hibáknak kell megmutatkoznuk, amikor politikai képviselőiket választják. Az állami szektor mellett azzal szoktak érvelni, hogy ez a magán szektorral szemben képes a közös jó elérésére, vagy másképpen: az externáliák internalizálására. Az oktatás externális haszna az általános írni-olvasni tudásból és a társadalmi kohézióhoz szükséges "közös értékek" indoktrinációjából fakad. A szabadpiaci rendszerben a családok az iskolaválasztáskor a jövőbeli jövedelem emelésére koncentrálnak, és mivel a társadalmi indoktrinációs rész az egyéni jövedelmet nem érinti, a családok ezt figyelmen kívül hagyják. Ezzel a piaci rendszer, a közös értékek indoktrinálójának szerepében megbukik.

A két rendszer közötti elsőbbség eldöntését elméletileg alá kell támasztani. Ha mindkét rendszer egyenlőképpen fér hozzá az oktatási inputokhoz, az outputokban megnyilvánuló különbség nyilván az alkalmazott technikának köszönhető. Ennek megítéléséhez szem előtt kell tartani, hogy a pedagógus sajátos munkaerő, amely az iskolázási input nagy részét képezi. A legtöbb gazdaságtani modell azon alapszik, hogy minden egyén, fogyasztó, munkaadó vagy munkavállaló önrdekének megfelelően cselekszik. A munkaerőpiacon ez úgy fejeződik ki, hogy adott munkáért magasabb bért szeretne kapni, vagy adott bérért kevesebb munkát szeretne adni. A modern közgazdaságtanban a munka erőfeszítés csökkentését a "lógás" kifejezéssel foglalják össze. Lógás csak akkor nincs, amikor a munkaadó ellenőrzési költségei a nullával egyenlők. Ez azonban soha nincs így, ezért valamennyi lógásra mindig számítani lehet. Nincs okunk feltételezni, hogy a pedagógusok esetében ez másként van.

Ha az állami iskolák hatékonyabban szolgálják a közjót, fel kell tételeznünk, hogy az állami iskolákban a munkaadók az ellenőrzésre szolgáló anyagi eszközeiket arra használják fel, hogy a közjót elősegítő oktatás előállítása során relatíve csökkenték a pedagógusok lógását. Ugyanez azonban a pedagógusok az oktatásból származó magánhaszon előállítása során nagyobb lehetőségeket látnak majd a lógásra. Ennek alapján várható, hogy a magánhaszon előállítása az oktatás magánpiaci rendszerében történik. Ez utóbbiban természete-

sen, ahol a szavazás igen hatékony, mert "lábbal" történik, az ellenőrzést a szülők végzik. Az eredmény: a magánpiaci iskolákban a magánhaszn output magasabb, mint az állami iskolákban.

Térjünk azonban vissza az inputhoz. Vajon valóban egyenlőek-e az inputok? A teljesen magánpiaci rendszerben a szülők közvetlen befizetési és egyes magán szervezetek hozzájárulási fedezik a költségeket. Amikor az oktatás állami, akkor "ingyenes", mivel azonban az anyagi forrásokra mégiscsak szükség van, valamilyen más finanszírozási módszert kell választani, ez pedig az adózási bevételből való finanszírozás. Mint azonban ismeretes, nincs olyan kormány, amelynek tökéletes adózási rendszere lenne, ezért a közalapok képzésekor külön jóléti költségek merülnek fel, és ez különösen így van az oktatás esetében, amikor az azt finanszírozó bevétel számos helyről származik, pl. benzínadó, tulajdonadó, jövedelemadó stb. Az ilyen adók túlsúlyra miatt torzulások jönnek létre a javak és a szolgáltatások elosztásában. Az eredmény az, hogy az állami rendszerben fontos plusz költség, "plusz teher" jelentkezik. Ez minden állami finanszírozásra szánt dollár esetében 36 cent. Ha ezt hozzáadjuk a közjő előállításának költségeihez, máris a magánpiaci ellátás tűnik hatékonyabbnak.

A modellek után nézzük most a magán és állami iskolákat az életben. Levin maga sem tiszta, hanem szabályozott piaci rendszerrel beszél, amikor ennek voucheres változatát állítja elének mintául. Ha tiszta, szabályozatlan piacról lenne szó, nem merülnének fel a fent említett pluszterhek, mivel azonban a voucher rendszer ugyanazt az adózási rendszert használja fel finanszírozási forrásul mint az állami iskolarendszer, a plusz jóléti költségekkel itt is számolni kell.

A Levin által ismertetett piaci rendszer "javított" változat, a kormánynak bele kell nyúlania, javításokat kell rajta eszközölni, ez után újabb plusz költségeket jelent. Ilyenek például a szállítási kiadások, amelyek akkor merülnek fel, ha a szegény körzetben élő családok gazdagabb körzetekben akarnak iskolát választani maguknak. Ez azt jelzi, hogy Levin a mai iskolarendszerben gondolkozik: ha az állami iskolák rendszeréről azonnal áttérnének a voucher rendszerre, akkor valóban felmerülne a szegény családok utaztatásának igénye. Egy rendes piaci rendszerben azonban ez megoldódik, mert a hatékony iskolák oda települnek, ahol igény van rájuk.

A legjelentősebb költség Levin pszeudo piacán az informáláshoz kapcsolódik. Azt állítja, hogy a választáshoz "tökéletes tudással" kell rendelkeznie

mindenkinek. Ez azonban nem létezik, mivel egy versenyrendszerben minden akció közben alakul ki illetve át. Maga a választás az információszerzés legfontosabb módszere. Az állami rendszerben viszont azért nem rendelkeznek a szülők információval, mert ott nincsenek is értelmes választási lehetőségek. Amikor Levin problematikusnak és költségesnek ítéli a számos keletkező, majd megszűnő oktatási alternatívával kapcsolatos információk átadását, nem számol azzal, hogy a dinamikus piac szereplőinek létérdeke, hogy gyorsan terjessze el a minőségre és az árakra vonatkozó információkat.

Társadalmi indoktrináció a valóságban

Levin azt állítja, hogy a piaci rendszer indoktrinációjának hatékonyságát elősegítő szabályozás költséges ellenőrző apparátust igényel. A voucher rendszerben az államnak a tankerületek helyett minden egyes iskolával külön kell tartania a kapcsolatot, ez okozza a költségek emelkedését. Itt az a probléma, hogy ezek az ellenőrzési költségek eddig is minden iskolára vonatkoztak, csak nem közvetlenül az állam viselte őket, hanem a kerületek. Így nem állítható, hogy a költségek megváltoznának attól, hogy az ellenőrzés más szinten folyik.

Eddig elfogadtuk, hogy a közjót az állami iskolák mozdítják elő jobban, ezt azonban bizonyítani is kell. Az irodalom bizonyítja, hogy a "társadalmi célok" elősegítésének megvalósulása problematikus a jelenlegi rendszerben is; amennyiben az állami rendszer kudarcot vall ezen a téren, annak is meg kell találni az okát. Talán a kormányzás tökéletlenségében rejlik a hiba: azaz a közösségi választási elméletben szereplő kormányzati modellel a kérdéses. A bürokrácia gazdasági modelljeit is alaposabban meg kell vizsgálni. Ugyanakkor azonban garcós alá kell venni a Levin szerint az oktatás által megvalósítandó társadalmi célokat is, amelyek szerint közös oktatási tapasztalat és az oktatási rendszer elérésének egyenlősége a kívánatos. Érvelése szerint az állami iskolákban a gyerekek megkapják az elengedhetetlen közös tapasztalatokat, ennek azonban az a feltétele, hogy az ezekbe az iskolákba járó népesség reprezentálja a teljes népességet. Ez utóbbi nem igaz, mert az alkotmány biztosítja az egyházi és a magán oktatás lehetőségét, így ha nem is számolnánk a lakosság lakóhelyi rétegzettségével, akkor sem állíthatjuk, hogy az állami oktatásban résztvevő tanulók összessége a teljes gyerek-népességet reprezentálja. Ami az egyenlőséget és az egyenlő elérhetőséget illeti,

az állami iskolarendszer heterogeneitása nem is lehet kérdéses. A legrosszabb kínálatot a nagyvárosi gettók iskolái nyújtják, ebben a csapdában vannak az alacsony jövedelmű családok. Így aztán nem lehet egyetérteni azzal az állítással, hogy a Friedman-féle voucher rendszer nagyobb hasznot hozna a gazdagabb családoknak, mint a szegényeknek. Friedmanék maguk is épp ellenkezőleg érvelnek: szerintük a voucher rendszer az egyenlőséget és a hatékonyságot egyaránt elősegíti.

A tiszta piaci modellben az iskolák profit orientáltak. A mai amerikai valóságban a magániskolába járók 98%-a nonprofit intézmény tanulója. Az amerikai kormány ugyanis csak a nonprofit szervezeti formákhoz nyújt támogatást.

Az biztos kérdéses, hogy a közvetlenül vagy a voucher rendszerben finanszírozott nonprofit iskolák a haszon vonatkozásában képesek-e elérni a tiszta piaci rendszerben működő intézményeknek a színvonalát. A nonprofit szervezetek világában ugyanis nem vállalkozók, csak adminisztrátorok vagy döntéshozók működnek. Innovációk megjelenése, elterjedése tőlük nem várható. Azaz a jelenleg ismert voucher rendszerek teljesítménye általában alatta marad az igazi piaci oktatásának, különösen azoknak a rendszereknek az esetében, amelyek kizárják a profitorientált iskolákat.

Költségösszehasonlítás

Arra már rámutattunk, hogy az állami rendszerben a szabadpiciával szemben egy lényeges és kiküthetetlen plusz költség jelentkezik. Mivel az állami iskolák működtetéséhez adóbeszedésre van szükség, a kormány az adókra jelentős mennyiségű jóléti költséget is rátesz. Ebből magából is következik már, hogy a valóban szabad oktatási piac mind a magán mind a közös haszon előállításának vonatkozásában hatékonyabb. Ez Levin érvelésében nem jelenhet meg, hiszen nem tiszta piaci rendszeréről, hanem a magánoktatás voucher rendszeréről beszél, amelynek finanszírozásához adó kell, ami pedig jóléti költségekkel jár.

Összegzés

Ahhoz, hogy okosan döntsünk szabadpici vagy állami oktatás között, gondosan meg kell vizsgálnunk mindkét jól definiált modell minden tulajdonságát. A láthatatlan kéz klasszikus modelljében a szabadpici rendszer egyértelmű tulajdonjogokat és szabad piac, hasznosság maximalizáló fogyasztók és profitorientált szervezetek jelenlétét

tételezi fel. Ebben a modellben nem lehet semmit "ingyen" kapni.

Az állami iskolázás esetében tisztázni kell, hogy milyen a kérdéses kormányzás. "Tökéletes demokráciát" tételezünk fel, ami ebben az esetben a piaci "tökéletes verseny" ellentéte. Ennek megfelelően az állami iskolák kimenete különbözni fog a piaci outputtól, annak ellenére, hogy mindkét esetben egyének választanak. Eszerint az érvelés szerint a különbség abból adódik, hogy állami ellátás esetén az oktatás externális hasznát hatékonyabban internalizálódik. De az állam a "közösségi hasznot" az oktatásban csak akkor tudja emelni, ha szűkös anyagi erőit arra összpontosítja, hogy ellenőrizze, vajon a pedagógusok elérik-e a kívánt eredményt. Így aztán anyagi erőinek kisebb részét tudja csak a magánhasznon előmozdítására használni. A magánpiaci rendszerben működő iskolák abszolút hátrányban lesznek a közösségi hasznon előállítás terén, viszont abszolút előnyben a magánhasznon előállításánál.

Japán példája hozható fel az érvelés megvilágítására. A japán tanulók vizsgaeredményei jobbakké az amerikai társaikénál, és ez a különbség megdöbbentően megnő 15 és 18 éves korok között, amikor az oktatás már nem kötelező és nem ingyenes – mégis a korosztály 94%-a jár iskolába –, ezért a legerősebb piaci verseny érvényesül.

(E. G. West: *Public Schools and excess burden*.)

(Mindkét közlemény forrása: Mini Symposium on the Economics of Educational Choice. *Economics of Educational Review*, 2, 1991. pp. 137–178)

Csongor Anna

FELSŐOKTATÁSI PÉNZÜGYEK

A felsőoktatás finanszírozása

A *Higher Education in Europe* tematikus számát (1991/1) a felsőoktatás-finanszírozás aktuális kérdéseinek szenteli. A tanulmányokat neves szakemberek, nemzetközileg ismert szerzők adják közre, az írások többsége az 1991 októberében Dijonban tartott, az egyetemi és főiskolai oktatás pénzügyi kérdéseivel foglalkozó konferencia anyaga.

Guy Neave Véges anyagi erőforrások című írása átfogó képet ad a téma egészéről. Az alapkérdés az, hogy mivel a felsőoktatási intézmények nem támaszkodhatnak többé pusztán az állami támogatásra, hogyan, milyen módon oldják és oldhatják meg finanszírozásukat, az állami szektor támogatásának csökkenése milyen változásokkal jár, milyen új erőforrásokra lehet számítani. Sok szó